

CIEGER ANDRÁS

Országgyűlési viták a képviselői illetményekről és hiányzásokról a dualizmus korában*

A következőkben a képviselői munka két olyan, egymással összefüggő vonatkozását kívánjuk elemezni, amelyek máig hatóan viták és heves bírálatok tárgyát képezik: a képviselők díjazását és az üléseken való részvételüket. Ezúttal azonban nem a közbeszédben megjelenő kritikákra vagyunk kíváncsiak – azok igencsak keveset változtak az eltelt évtizedek alatt –, hanem arra, hogy maguk az érintettek, szűkebb értelemben a dualizmus kori képviselők, miként vélekedtek a nyilvánosság előtt saját politikusi tevékenységükről és a politika átalakuló világáról. A politikusi szakma professzionalizációs folyamatai és a parlamenti működés átalakulása után kutatva azonban a képviselői önvallomásokat kiegészítettük (helyenként szembesítettük) az országgyűlési levéltár hivatalos irataiban fennmaradt adatokkal.¹

* Kutatásomat az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával folytattam.

¹ Az itt olvasható tanulmány kutatási előzményeként lásd CIEGER András: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall*, 2010/42. 131–150.; Uő: Mindennapok a Tisztelt Házban. A nagypolitika társadalomtörténete, 1865–1918. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk. ifj. BERTÉNYI Iván, DOBSZAY Tamás és mások. Argumentum, Budapest, 2014. 405–419.

Napidíjból átalány

A népképviseleti alapra helyezett törvényhozás tagjainak díjazását először az 1848. évi 4. törvénycikk rögzítette. Az 56. paragrafus szerint az állami költségvetés terhére minden honatya 5 forint napidíjban és évi 400 forintnyi lakbértámogatásban részesült. A forradalom mozgalmas napjaiban nem alakult ki különösebb vita a szabályozás körül, bár a főrendiház a törvényjavaslatra adott válasziratában jelezte, hogy „tekintve más alkotmányos országoknak példáját, s a parlamentaris kormányzási rendszernek természetét” az ingyenes közszolgálat elvét tartaná jónak, de legalább a javaslatban szereplő összegek mérséklését kérte.² Az alsótábla azonban ez utóbbi kérést is elutasította, mert úgy vélte, hogy a mérsékelt díjazás egyrészt lehetővé teszi, hogy ne csak a „pénzarisztokrácia” tagjai, hanem a kevésbé vagyonos, de művelt emberek is országos politikára adják a fejüket, másrészt a honorárium megvédi a képviselőket a megvesztegetéstől is, így az a függetlenségük biztosítója. Deák Ferenc mindezen érvek mellett a képviselői munka növekvő költségeire is rámutatott: a Pestre költöző, népképviseleti országgyűlés tagjainak drágább lakásbérleti díjakkal és hosszabb ülésszakokkal kell számolniuk.³

A napidíj mértékének meghatározása feltehetően azért sem váltott ki vitát 1848-ban, mert valójában a reformkorban szokásos összeget foglalták törvénybe. Az 1715. évi 67. törvénycikk értelmében a vármegyéket terhelte követeik díjazása, ám a

² Válaszizenete a mélt. Főrendeknek az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról szóló törvénycikkelyre nézve, 1848. ápr. 2. LVI. országos ülés 163. szám. In: *Az 1847/8-ki országgyűlési irományai*. Landerer és Heckenast, Pest, 1848. 153.

³ Izenete a KK és RRnek a mélt. Főrendekhez az országgyűlési követeknek népképviselet alapján leendő választása iránt közlött törvényjavaslatra nézve tett észrevételekre, 1848. ápr. 5. LIX. országos ülés 179. szám. In: *Uo.* 168. Deák Ferenc 1848. április 4-i felszólalását a kerületi ülésen lásd *Deák Ferenc beszédei*. II. Összegyűjtötte KÖNYI Manó. Franklin, Budapest, 1903. 222–223. Kossuth ugyan nem szólalt meg az ügyben, de a városi törvényjavaslat vitájában a főpolgármester fizetésének a meghatározása kapcsán hasonló elveket hangoztatott: „A fizetés csekélységét nem liberális, hanem oligarchicus elvnek tartja.” *Pesti Hírlap*, 1848. március 17.

konkrét összeget a jogszabály nem határozta meg. Ugyanakkor a korszak gyakorlata azt mutatja, hogy a követiapidíj 4-5 forint körül mozgott, amely azonban már akkor sem fedezte a politikusok tényleges kiadásait, így az országgyűlési részvétellel rendszerint saját vagyonukból is áldozniuk kellett.⁴

A parlamentáris korszak újbóli beköszöntét követően a kérdés hamarosan ismét napirendre került.⁵ 1867 után először a lakbértámogatás ügye került terítékre, hiszen a forradalom óta eltelt évtizedekben a főváros urbanizációja tovább folytatódott, a városi lakosság száma pedig látványosan növekedni kezdett. Mindez jelentősen megemelte a lakhatás költségeit a fővárosban. 1870-ben ezért 115 képviselő – több párt színeiben – javaslatot tett a lakpénz duplájára emelésére: „tekintve mai nap a valuta állását, az árucikkek s főleg a lakbér drágaságát, akaratlanul is alapját vetné meg azon privilégiumnak, hogy csak nagy vagyonú egyén lehet a parlament tagja, de azon veszélyes térre is út nyitnának, hogy a letűnt fonák korszak alatt vagyonában amúgy is megfogyott középosztály családja rovására több áldozatot hozni képes nem lévén, visszavonul és ekkor a nemzetnek a két szélsőség között kellene választani” – szövege Szalay Sándor balközép párti honatya indoklása.⁶ A 800 forintos éves összeget a képviselőház lényegében vita nélkül megszavazta.

Feltehetően ezen a gyors sikeren felbuzdulva Halász Boldizsár radikális ellenzéki honatya még ugyanazon év őszén indítványozta aapidíjak összegének is a megduplázását, mondván, a

⁴ SZIJÁRTÓ M. István: Követiapidíj és vármegyei önállóság. In: *Uó: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2006. 91–99.; SZIJÁRTÓ M. István: *Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 446–448. A szerző a külföldi példákkal összehasonlítva mérsékeltnek tartja a magyarországi követek díjazását.

⁵ Itt érdemes jelezni, hogy a kiegyezést követően a képviselőiapidíj mértéke már 5 forint 25 krajcár volt. Az emelkedés oka az 1858-ban elfogadott bécsi pénzverési egyezményben rejlik, amely egységesítette a forgalomban lévő ezüst- és aranypénzek súlyát, így ettől kezdve papírpénzben az új ezüstforint 5 krajcárral többet ért. (Köszönöm Fónagy Zoltán szíves tájékoztatását.)

⁶ Törvényjavaslat a képviselők lakbérének meghatározásáról, beadja Szalay Sándor. 381. szám. In: *Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés irományai*. IV. Pest, 1870. 88.; valamint lásd az 1870. évi 25. törvénycikket.

közös ügyek megtárgyalására 1867-ben megalakult parlamenti testület, a delegáció tagjai 10 forintot kapnak, ha Budapesten üléseznek. Továbbá kérte a napidíjrendszer megszüntetését, és helyette éves fizetés megállapítását, hiszen a képviselőnek akkor is méltóképp el kell tartania magát, ha éppen a képviselőház hosszabb szünetet tart. Véleménye szerint a képviselői működést nem szabad a napszámosok munkájához hasonlítani. Felvetésére a balközép párti Csernátorny Lajos válaszolt, elutasítva azt a gondolatot, hogy a képviselők akkor is kaphassanak pénzt a költségvetéstől, ha nincs ülésezés: „mi csakugyan e részben az ország napszámosai vagyunk. Én nem vagyok idegen e címet elfogadni és egyáltalában nem tartom megrovandónak azon címet egy szerényebb állásnál sem”.⁷ A honatyja a korabeli – ám már néhányak által megkérdőjelezett – felfogásnak megfelelően a képviselői munkát csupán a képviselőház falain belül folytatott tevékenységgel azonosította.

A vita ugyan néhány évre elcsendesedett, de nem került nyugvópontra. 1873 elején Podmaniczky Frigyes báró határozati javaslata borzolta fel ismét a kedélyeket. Az ellenzéki (reform párti) képviselő egyenesen arra tett javaslatot, hogy a képviselők függetlenségének megóvása érdekében („a képviselőt sem mint hivatalnokot, sem mint szegődöttet tekinteni nem szabad”) törölje el az országgyűlés a napidíjat, és legfeljebb csak utazási térítést adjon a honatyáknak.⁸ Indítványa a képviselők körében süket fülekre talált, de élesen bírálta azt cikkében – az akkor még csak ellenzéki újságíró – Hegedűs Sándor is. Véleménye szerint egy ilyen döntés könnyen azt eredményezhetné, hogy a padosorokban csak fővárosi lakhellyel és jelentős vagyonnal rendelkező politikusok, valamint bankok és vasút-vállalatok fizetett szószólói foglalnának helyet. Egyébként is „a képviselői hivatás egy ember egész idejét és munkásságát veszi igénybe, vagy legalább úgy kellene lenni” – fogalmazta meg el-

⁷ A két ellenzéki képviselő 1870. október 26-án (234. ülés) elhangzott álláspontját lásd *Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XI. Pest, 1870. 55–56.

⁸ Podmaniczky Frigyes határozati javaslata a képviselői napidíjak megszüntetéséről. 214. szám, 1873. január 23. In: *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. III. Pest, 1873. 318.

varását a honatyák felé egy új képviselői szerepfelfogás jegyében.⁹ Ugyanezen érvek és ellenérvek csaptak össze ekkoriban a kormánytagok havonta folyósított fizetése körüli vitákban is.¹⁰

Néhány hónappal később a balközép párti Luksich Bódog és további harminc honatya ismét javaslatba hozta a napidíjak 10 forintra emelését. Indoklásában az eddig megismert érvek mellett a francia és észak-amerikai törvényhozás példáját említette, amelyek viszonylag magas tiszteletdíjat állapítottak meg tagjaik számára.¹¹ A javaslatot az osztályok is támogatták, ám az 1873 tavaszán kirobbant súlyos pénzügyi válság miatt a kérdés tárgyalását a Ház elhalasztotta. Ugyanakkor a Ház nem kívánt változtatni azon a gyakorlaton, hogy minden megkezdett hónap teljes egészére járt a képviselőknek napidíj és lakpénz, függetlenül attól, hogy a képviselőház csak a hónap első napjaiban ülésezett vagy éppen a hónap utolsó napjaiban kezdte meg munkáját. Az elhangzott magyarázatok szerint azért döntöttek így, mert a lakbért általában előre ki kellett fizetni a fővárosi lakások után, az egy hónapra kiutalt napidíjból pedig a képviselők rendszerint az utazási kiadásait is fedezni szokták.¹²

⁹ HEGEDŰS Sándor: A képviselők díjazása. *A Hon*, 1873. január 25. Közli BUZINKAY Géza: *Hírharang, vezércikk, szenzációs riport*. Corvina, Budapest, 2009. 123–126.

¹⁰ 1870-ben az ellenzéki képviselők a miniszterelnöki fizetés jogosságát és mértékét is megkérdőjelezték. Az erről folytatott vitát lásd *Gróf Andrássy Gyula beszédei*. Kiadja LEDERER Béla, II. Franklin, Budapest, 1893. 141–144.

¹¹ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők napidíjairól, 294. szám. Lásd *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. V. Pest, 1873. 101. A törvényjavaslat indoklását (1873. március 28.), majd pedig a tárgyalás elhalasztását (július 2.) lásd *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Pest, 1873. VI. 317–318. és VII. 424.

¹² Az ellenzéki Prónay Dezső báró „az ország pénzügyeinek sanyarú helyzete” miatt javasolta a napidíjak kiutalásának szigorítását. 1874. augusztus 1-jei felszólalását (289. ülés) és Móricz Pál ellenvéleményét lásd *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XIII. Pest, 1874. 101. Mikszáth kiszámolta, hogy az 1892. január 4-én felosztatott országgyűlés csupán egyetlen napi ülésezése januárban a költségvetésnek elvben 254 925 forint 75 krajcárjába került a kialakult képviselőházi gyakorlat miatt. MIKSZÁTH Kálmán: A „Tekintetes urak” öröme. In: *Mikszáth Kálmán Összes Művei. Cikkek és karcolatok* [a továbbiakban: MKÖM CK]. XXXI. S. a. r. PÉTERVÁRINÉ ERDEY-GRÚZ Helga és REJTŐ István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 88–89.

Annak, hogy ezek után a képviselői díjazás ügye évtizedekre lekerült a napirendről, alapvetően két oka volt. Az ország rossz pénzügyi helyzete, illetve az az óvatosság, amellyel e kényes és a közvélemény által könnyen félremagyarázható témát kezelték. Amikor 1892 nyarán Madarász József arra tett javaslatot, hogy a képviselők napidíjai és lakbérilletményei helyett egy általános összeget állapítson meg a Ház, amelyet az állam rendszeres időközönként – tehát az ülésezési szünet idejére is – folyósítana a honatyáknak, maga is szabadkozni kényszerült: „Először igen sajnálom, hogy a sajtó útján kiválólag a függetlenségi és 48-as és az ellenzéki pártok ellen intéztetik támadás, mintha amint az [államháztartási] egyensúly helyre van állítva, mindjárt arról gondoskodnék, hogy a képviselők díjai felemeltessenek. Ezt a sajtó részéről nagy tévedésnek tartom, mert az én javaslatomban erről egy szó sincs. Ezt magamra nézve mondom. Másodszor kijelentettem, hogy ez tisztán csak a magam képviselői meggyőződésének kifejezése, tehát helytelenség egy pártot támadni meg”.¹³ Madarász elvben joggal hivatkozott arra, hogy javaslata nem tartalmazza a díjazás összegének a megemelését, kezdeményezése azonban közvetett módon mégiscsak a képviselői juttatások növekedését eredményezte volna, hiszen például a nyári hónapokra is bevételt kívánt biztosítani a politikusoknak.

A kérdésben – ahogy arra Madarász is utalt – a Függetlenségi Párt sem volt egységes. Irányi Dániel például, noha elismerte, hogy az 1848-ban meghatározott díjat emelni kellene, mert „a képviselők javadalmazása nem felel meg sem az állás fontosságának, sem a változott életviszonyoknak”, de úgy ítélte meg, hogy a költségvetési egyensúly végre-valahára megtörtént helyreállítása után először a társadalom terhein kellene enyhíteni.¹⁴ A vita későbbi szakaszában az ugyancsak radikális Polónyi Géza például a néptanítók fizetésének a rendezését jelölte meg támogató szavazata előfeltételül, ezért azt kérte, hogy

¹³ Madarász József 1892. június 25-i felszólalását (78. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. V. Budapest, 1892. 5.

¹⁴ Irányi Dániel felszólalását lásd uo. 6–7.

cseréljék meg a törvényjavaslatok tárgyalásának sorrendjét.¹⁵ Párttársuk, Holló Lajos viszont határozottan kiállt a képviselői juttatások nyílt felemelése mellett, tűnjön ez bármennyire is népszerűtlennek a közvélemény szemében: „Ebben az az igazság, hogy nem demokratikus dolog, hogy ma is azon napi díjjal küldessenek fel a képviselők e helyre, amelylyel 1848-ban felküldettek a diétákra. [...] A mi 48-ban helyes volt, az nem helyes most. Bármiként akarják ennek az ellenkezőjét a nép előtt kedves színben feltüntetni; az igazság ebben áll.” Úgy vélte, hogy a társadalom érzékenységre tekintettel évtizedekig alacsonyán tartott napidíj a századfordulón már a demokrácia gátja lehet, hiszen kizárhatja a törvényhozásból a kevésbé vagyonosakat. Ugyanakkor azt tartaná tisztességes eljárásnak, ha a díjak megemelését a törvény csak a következő országgyűlési ciklustól vezetné be. A kérdésben elfoglalt álláspontok összetettségét mutatja, hogy Holló viszont elutasította az átalányrendszert, mert az akkor is pénzt akart biztosítani a képviselőknek, amikor a Ház nem ülésezett. Beöthy Ákos mérsékelt ellenzéki honatya pedig – Irányival értve egyet – az addigi szabályozás és alacsony díjazás fenntartása mellett szólalt fel, mert az átalányrendszer a képviselői tevékenységet a rendszeres bérezés révén a tisztviselői munkához tenné hasonlatossá, amely fogalomzavart idézne elő (Irányi szerint egyenesen a politikusi hivatás tekintélyének a csökkenését eredményezné).¹⁶ Velük szemben az ugyancsak ellenzéki Ugron Gábor éppen a csekély díjazást ítélte presztízsromboló hatásúnak, és a képviselői munka anyagi terheit hangsúlyozta beszédében: „Egy jóra való kereskedőház másodkönyvvezetője is kap annyi javadalmazást, amennyit egy jelenlegi országgyűlési képviselő, holott annak nem kell hordozni azokat a társadalmi terheket, amelyekkel lépten-nyomon igénybe veszik a képviselő tárcáját.

¹⁵ Polónyi Géza 1893. március 3-i felszólalását (171. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IX. Budapest, 1893. 380–381. A törvényjavaslatokat nem cserélte meg a Ház, de hamarosan a tanítók fizetését is rendezték (vö. 1893: 26. tc.).

¹⁶ Beöthy Ákos és Holló Lajos 1892. június 25-i felszólalását (78. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. V. Budapest, 1892. 8., 10–11.

Senki se higgye ez országban, hogy a képviselői állás keresetforrás, az egy áldozat mindenkire nézve, akár van az illetőnek valamije, akár pedig munkakedvvel bír, és munkaképességét értékesíteni akarja.¹⁷ Hogy pontosan milyen költségekre is gondolt, azt nem részletezte felszólalásában.

Többet tudhatunk meg erről Mikszáth Kálmántól, aki képviselőként szintén jelen volt a vitán, sőt aláírta korábban a díjazás emelését kérő ívet is. Ugyan nem emelkedett szólásra, ám karcolataiban megírta gondolatait a kérdéstről. „Mert azon nem lehet disputálni, hogy ma öt forintból egy országgyűlési képviselő meg nem élhet abban a testületben, ahol egy-egy pártebédén tíz forint a teríték ára, abban az országban, ahol minden jótékony egylet, minden nemzeti cél, minden elzüllött egzisztencia, minden nyomor, minden szerencsétlenség ennek az ötödfél-száz embernek a zsebére utazik. Mikor reggel kinyitja szemét a képviselő, már hallja odakint az előszobában a száraz, öreges köhécselést. A sztereotip öreg honvéd csoszog künn; annak az ára egy forint. A házba érve, egy gyűjtőívről arról értesül a folyosón, hogy valahol Bergengóciában megégett a kálvinista templom. Hát azt bizony fel kell építeni. Az is egy forint. Míg ő itt szubszkribál, azalatt belül a Házban felállással határozzák el a többiek, hogy a Ház tagjainak egynapi díjai ezen vagy azon ínséges célra adatnak át.¹⁸ Ezen a ponton azonban nem ér véget Mikszáth felsorolása, hiszen a képviselőnek elő kell fizetnie pártja lapjára, és jótékonykodnia illik saját választókerülete polgáraival is, nem is beszélve a választások költségeiről. Egy másik írásában azon élcelődött, hogy micsoda riadalmat és felháborodást okozott a szegényebb képviselők körében, amikor néhány napot késett a féléves lakbértámogatás utalványozása, mert sokan abból az összegből kívánták finanszírozni kampányukat a közelgő választáson.¹⁹

¹⁷ Ugron Gábor 1893. március 3-i felszólalását (171. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IX. Budapest, 1893. 383–385.

¹⁸ MIKSZÁTH Kálmán: A képviselői napidíjak. In: MKÖM CK. XXXI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 57–62.

¹⁹ MIKSZÁTH Kálmán: A Ház pénztáránál. In: MKÖM CK. XXXI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 87–88.

Visszatérve az ülésterembe, jól érzékelhető, hogy a plenáris vitát az ellenzéki felszólalások uralták. A pénzügyi bizottság benyújtott jelentése azonban feltehetően sokkal inkább a hallgató többség álláspontját tükrözte. A bizottság az átalányrendszer bevezetését és a képviselői díj éves összegének 2200 forintra (4400 koronára) való emelését javasolta, a lakbértámogatás összegének változatlanul hagyása mellett. A bizottság érvelése szerint számos más ország parlamentje is állandó juttatásban részesíti tagjait, amely rendszerint magasabb is a magyar javaslatban szereplő összegnél. A jelentés továbbá a képviselői munka átalakulását emelte ki: a politikusi hivatás rendszeres tevékenységgé válása és szakszerűsödése kényszerítette ki e változtatást. „Az állam, az önkormányzat és az egyház körében sincs többé egyetlen olyan szolgálati ág, mely ma az 1848-iki javadalmazással még beérné. Az idő régen túlhaladta ezt a mértéket és maga az ingyenes közszolgálat gyakorlata is a legszűkebb körre szorítkozik csupán. Ezzel szemben áll, hogy a képviselői hivatás teljesítése ma nemcsak azt igényli, amit Deák Ferenc 1848-ban előre látott, hogy a képviselő 3-4 hónapot töltsön a fővárosban, hanem szükségessé teszi, hogy különösen a bizottsági munkákban részt vevő képviselő rendszeren 8-9 hónapon át állandóan a fővárosban tartózkodjék. Ily áldozatra azonban a társadalomnak igen széles rétegei egyáltalában nem képesek; nem képesek különösen a tudományos szakférfiak, kiknek minél nagyobb számban való részvétele a törvényhozási munkákban – még pedig olyképpen, hogy idejüknek javarészét ezen munkáknak szentelhessék – felette kívánatos.”²⁰ Ugyanakkor a pénzügyi bizottság még a látszatát is kerülni akarta annak, hogy a „képviseleség a kenyérkereseti pálya színezetét ölthetné”, ezért a törvényjavaslat szövege nem fizetésről vagy berről, hanem tiszteletdíjról beszél. A bizottság így kívánt formailag megfelelni a vitában elhangzott kritikáknak, miközben a gyakorlatban mégiscsak meghonosította az

²⁰ Pénzügyi bizottság jelentése az országgyűlési képviselők tiszteletdíjának átalányösszegben leendő megállapításáról szóló törvényjavaslat tárgyában. 310. szám, 1893. január 7. *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. IX. Budapest, 1893. 201–203.

állandó összegű és szabályos időközönként folyósított díjazás rendszerét.

Érdekes fejleménye volt a törvényjavaslat részletes vitájának Podmaniczky Frigyes báró módosító indítványa, amely mindenféle indoklás nélkül az éves díjazás összegét további 200 forintra 2400 forintra (4800 koronára) javasolta megemelni. A kormánypárt elnökének – aki húsz évvel korábban még a honorárium teljes eltörlése mellett foglalt állást – élénk helyesléssel fogadott szavai, illetve az általános vitában hangoztatott ellenérvek ezúttali elmaradása valamiféle háttéregyeztetést sejtet a pártok között.²¹

Végül az elfogadott 1893. évi 6. törvénycikk 4800 korona tiszteletdíjat és 1600 korona lakpénzt állapított meg, amelyet negyedéves részletekben rendelt kifizetni a képviselőknek, még-hozzá visszamenőleges hatállyal 1893. január 1-jétől kezdődően. A törvény a Ház választott tisztségviselőit magasabb honoráriummal díjazta: a házelnök évente 24 000 korona tiszteletdíjban és 4000 korona lakbérilletményben részesült (ez a miniszterek díjazásával volt azonos); a háznagy és a jegyzők pedig egységesen 2400 koronával egészíthették ki évente képviselői juttatásaikat.²² A honatyák útiköltséget nem vehettek fel, viszont évi 300 korona lefizetése ellenében szabadon használhatták az összes magyar állami vasútvonalat. Továbbá ingyen vehették igénybe a képviselőház postaszolgálatát és telefonvonalait, igaz, elvben csak hivatalos célból.²³ Mindent egybevéve, a tiszteletdíjak ren-

²¹ Podmaniczky Frigyes 1893. március 3-i felszólalását (171. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IX. Budapest, 1893. 386.

²² 1903-tól a korszak végéig – egy rövid időszakot kivéve – rendszeres díjazásban részesült a képviselőház két alelnöke is (1904-től fejenként 12 000 koronát kaptak), megnövekedett munkaterhükre és reprezentációs feladataikra tekintettel. Lásd a gazdasági bizottság javaslatát 1910. július 29-én (26. ülés) *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I. Budapest, 1910. 515. 1911-től pedig a képviselőház költségvetésébe további 3600 korona került beállításra a háznagy részére éves pötlék címén.

²³ Rendszeresen gondot okozott a Ház vezetésének, hogy a képviselők magánérdekű táviratokat adtak fel a hivatali postán, és magánbeszélgetéseket folytattak a képviselőház telefonjain, de ezek díját nem vagy csak részlegesen fizették meg. Lásd például A házelnök levelét a képviselőházi postahivatalnak, 1894. július 11-én. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiak-

dezését követően a magyar képviselők Európa bőkezűbben díjazott törvényhozói közé tartoztak (vö. 1. a–b. táblázat).²⁴

1. a. táblázat. Képviselők juttatásai külföldön (a *Vasárnapi Ujság* összeállítása, 1886)

Ország	Éves honorárium (forintban)	Megjegyzés
Franciaország	3560	
USA	2080	útiköltség-térítés is
<i>Magyarország</i>	<i>kb. 1800</i>	<i>800 ft lakpénz</i>
Belgium	1280	
Dánia	1088	
Portugália	670	
Svédország	667	útiköltség-térítés is
Olaszország	–	ingyen utazás, adókedvezmények
Nagy-Britannia	–	
Németország	–	a tagállami parlamentekben van honorárium
Ausztria	10 forint napidíj (!)	útiköltség-térítés is

Talán ezért is keltett szinte egyöntetű visszatetszést a sajtóban, amikor 1910 után ismét arról érkeztek hírek a képviselőházból, hogy a honatyák tiszteletdíjuk felemelése érdekében indítottak aláírásgyűjtést.²⁵ Az újságokban egymás után jelentek meg a képviselőket túlzottan anyagias és ezzel szemben do-

ban: MNL OL] K 2 B III. 2. 715. cs. No. 1. Valamint a háznagy átiratát a kir. posta és távirtda igazgatóságnak, 1916. március 16-án. MNL OL K 2 787. cs. 7/916.

²⁴ Az 1. a–b. táblázat forrása: *Vasárnapi Ujság*, 1886/50. 810.; *Budapesti Hírlap*, 1911. május 21. 4. és 1911. november 3. 25. Más újságokban ettől eltérő összegek is olvashatók. A kérdésről lásd még GERŐ András: *Az elsőpró kisebbség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 161–162. Az osztrák szakirodalomban egyelőre nem bukkantam megbízható adatra arról, hogy mekkora lehetett a bécsi képviselőház tagjainak éves honoráriuma. Saját számításaim szerint a korszak első felében az osztrák honorárium éves mértéke nagyobb volt a magyarénál, a 20. század elején azonban már nagyjából megegyezett a két díjazás.

²⁵ Az aláírásgyűjtést, amelyhez rövid időn belül több mint száz képviselő adta a nevét, a sajtó szerint Muzsa Gyula Kossuth párti képviselő kezdeményezte.

1. b. táblázat. Képviselők honoráriuma külföldön (a *Budapesti Hírlap* összeállítása, 1911)

Ország	Éves honorárium (koronában)
USA	37 500
Argentína	26 500
Franciaország	15 000
Mexikó	15 000
Ausztrália	10 000
Nagy-Britannia	9 660
<i>Magyarország</i>	<i>6 400</i>
Japán	5 500
Hollandia	4 180
Belgium	4 000
Svédország	1 680
Ausztria	25 korona rapidíj (!)
Németország, Spanyolország, Olaszország	–

logkerülő magatartásuk miatt – hol humorosan, hol meglehetősen éles hangon – bíráló cikkek. „Hatezernégyszáz koronából csakugyan nem lehet megélni Budapesten még akkor sem, ha az ember mindennap a képviselőházban tölti is az egész idejét. Hogy lehessen hát megélni belőle, ha az ember mindenütt ott van, csak a képviselőházban nem. Ma egy határozatképes Ház igazi csodaszámba megy s majdnem akkora látványosság, mint volt az első repülőgép felszállása.” – írta például a *Pesti Napló*.²⁶ A *Budapesti Hírlap* pedig azon élcelődött, hogy teljesítménybérezést kellene bevezetni a Házban. Az ún. „szorgalmi cenzus” értelmében a képviselői alapjuttatáson felül további díjazásban részesülne az a politikus, aki gyakran vesz részt az üléseken, illetve aktív a viták során. Az újság szerint ezen intézkedések hatására a parlament mintaiskolává vagy javítóintézetté alakulna át, „ahova minden szülő megnyugvással küldené gyermekét szorgalmat és pontosságot tanulni.”²⁷ Továbbá a lap közölt egy humoros törvényjavaslatot is, amely ötszobás lakást, ingyenes háromszori étkezést (a rokonságnak is) és gyermekeik

²⁶ Képviselők – önmaguknak. *Pesti Napló*, 1910. november 24. 6.

²⁷ A képviselők fizetése. *Budapesti Hírlap*, 1911. április 9. 8.

száma után fizetési pótlékot kívánt biztosítani minden honatyának, valamint a felszólalások után javasolta bevezetni a percdíj alapú elszámolást: minél rövidebb a beszéd, annál több honorárium illetné meg a politikust, mondván, „a hallgatás arany”.²⁸ A *Pesti Hírlap* cikkírója viszont úgy látta, hogy az üres padsorokat elnézve „a honatyák nagy része még a mai fizetését sem érdemli meg, nemhogy gázsiemelésre tarthatna igényt”. Elismerte ugyanakkor, hogy a képviselői állás már nem lehet *nobile officium* (még Angliában is bevezették a tiszteletdíjat), de nem is szabad kenyérkeresetként, azaz állandó foglalkozásként felfogni, hanem hivatásként kellene rá tekinteni (azaz: valamilye magasztosabb, de időleges közösségi megbízatásként). A fizetések emelése helyett a politizálás (például a képviselőválasztás) költségeit kellene csökkenteni.²⁹

Az ellenzéki képviselők által kezdeményezett mozgalom – részben talán a sajtó reakciójának is köszönhetően – rövid úton elhalt; a kormányzat nem támogatta a tiszteletdíjak felemelését. Korszakunkban erre utoljára az első világháború alatt került sor. Az elhúzódó háború okozta drágaság ellentételezésére az 1918. évi 3. törvénycikk elrendelte, hogy a képviselők az őket megillető tiszteletdíjon felül 5000 korona háborús pótlékban részesüljenek, még hozzá visszamenőleg, 1917. november 1-jétől.³⁰

A képviselők eladósodása

A napidíjak körüli vitáknak volt egy másik visszatérő eleme, amely azonban nem a képviselők anyagi gyarapodásával, sokkal inkább elszegényedésével állt összefüggésben. Az 1875-ben elfogadott összeférhetlenségi törvény ugyanis kimondta, hogy összeférhetetlen helyzetbe jut az a honatya, akinek a napdíjára vagy a lakbérilletményére valamely követelés rendezése érde-

²⁸ Törvényjavaslat-tervezet a képviselők fizetéséről. *Budapesti Hírlap*, 1911. április 9. 39.

²⁹ A képviselők fizetése. *Pesti Hírlap*, 1911. április 5. 1.

³⁰ A képviselők díjazása a Horthy-korban tovább emelkedett, kedvező életkörülményeket biztosítva a társadalom egészéhez képest. Erről bővebben PUSKI Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015. 404–418.

kében a bíróság végrehajtást rendel el, és a bírói zárat három hónap alatt sem sikerül feloldani (1875: 1. tc. 4/b §). A jogász nyelven megfogalmazott összeférhetlenségi paragrafus tehát az eladósodott képviselőket mandátumuk elvesztésével fenyegette meg, mondván, a képviselő tartósan függésbe került hitelezőitől, így az ország sorsát érintő kérdésekben önálló, külső befolyástól mentes ítéletalkotása már nem biztosítható. A végrehajtási eljárásról szóló törvény pedig úgy rendelkezett, hogy míg a hivatalnoki napidíj összegének csak egy részét lehet zár alá helyezni, addig az országgyűlési képviselők honoráriumuk korlátlanul lefoglalható (1881: 60. tc. 62.§).

Utóbbi törvény képviselőházi vitája során az ellenzéki Degré Alajos néhány kulisszatitkot is megosztott a nyilvánossággal a szabályozás gyakorlati következményeiről. Az összeférhetlenségi törvény elfogadását követő években az a sajátos módszer alakult ki, hogy az eladósodott képviselők helyett már eleve a hitelező ügyvédje vagy a végrehajtó vette fel a honoráriumot, ami időnként méltatlan helyzetekhez vezetett a Ház pénztáránál. Ugyancsak előfordult, hogy a díjazás nélkül maradt vidéki honatyák hosszú időre távol maradtak az ülésektől, hiszen nem futotta nekik a fővárosi tartózkodásra. Degré szerint a képviselők – akik esetenként önhibájukon kívül kerültek bajba, amikor jóhiszeműen kezességet vállaltak egy-egy politikustársuk váltójáért – a hitelezők hálójából csak nehezen szabadultak, hiszen folyamatos zaklatásnak voltak kitéve.³¹ Az igazságügyi bizottság jelentése és a fennmaradt levéltári iratok is arról tanúskodnak ugyanis, hogy a hitelezők, amint közeledett a három hónapos határidő, visszavonták keresetüket a bíróságon, majd néhány nappal később újraindították az eljárást, ám közben a háttérben megegyeztek a szorult helyzetben lévő politikus-sal bizonyos mértékű törlesztésről. Tudniillik egyik félnek sem állt érdekében a mandátum megszűnése. Szintén gyakorlattá vált, hogy a hitelezők akkor is a napidíj lefoglalását kérték, ha egyébként a honatyának más vagyona (például földbirtoka) is

³¹ Degré Alajos 1881. március 30-i felszólalását (377. ülés) lásd *Az 1878. évi október hó 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XVIII. Budapest, 1881. 176–177.

volt, hiszen a képviselő ez esetben sokkal jobban ösztönözve volt arra (ti. politikusi karrierjét kockáztatta), hogy gyorsan kifizesse adósságát.³²

Degré Alajos a fenti indokokra tekintettel, külön is hangsúlyozva, hogy „a törvény által szűken kiszabott napidíjak” „a képviselőknek napról-napra való élhetésére szükségesek”, kérte a Háztól, hogy vegye ki a képviselői illetményeket a végrehajtási törvény hatálya alól. Beszédében kiemelte, hogy nem pártkérdésről van szó, hanem a képviselők közös problémájáról. A képviselőházi napló tanúsága szerint azonban utóbbi szavait csak a szélsőbaloldalon helyeselték, a Ház többi része inkább derűtlenséggel fogadta. A Degré indítványát megtárgyaló igazságügyi bizottság a képviselői illetményeket a végrehajtási törvény hatálya alatt kívánta tartani, mondván, „a képviselői napidíjt és lakbért nem lehet oly járandóságnak tekinteni, mely a képviselő vagy családja életfenntartására szolgálónak lenne tekinthető”. Javasolta viszont, hogy töröljék az összeférhetlenségi helyzetek közül a honorárium három hónapnál hosszabb lefoglalását, mert ez az előírás könnyen kijátszható, illetve a honatyák zaklatására is felhasználható.³³ A bizottsági jelentésről tartott plenáris szavazás azonban ritka eredményt hozott: az igenek és a nemek száma azonos volt, így az elnök szavazata döntött, aki pedig a régi jogszabályok fenntartása mellett foglalt állást.³⁴

A kérdést egy évtized elteltével, az országgyűlésbe frissen bejutott pártonkívüli konzervatív képviselő, Hortoványi József vetette fel ismét. Hosszan ecsetelte 1892-es felszólalásában azt a folyamatot, amely során a képviselők napidíja üzleti tárggyá, a hitelezők játékszerévé válik. A politikusok lejárt váltói ugyanis

³² Erre a gyakorlatra panaszkodott például a 900 holdnyi birtokkal rendelkező Lázár Árpád ellenzéki képviselő. Lázár Árpád Bánffy Dezső házelnökhöz, 1891. július 13. előtt. MNL OL K 1 4704/891.

³³ Az igazságügyi bizottság jelentése „a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV. t. ez. módosítását és a végrehajtási eljárást tárgyzó” törvényjavaslatoknak a bizottsághoz visszautasított némely szakaszaira és az ezekre vonatkozó módosításokra. 1040. sz. Az 1878. évi október hó 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XXIII. Budapest, 1881. 389.

³⁴ Az 1881. április 6-án (383. ülés) megtartott szavazás eredménye megtalálható: Az 1878. évi október hó 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XVIII. Budapest, 1881. 268–269.

többször gazdát cserélhettek, ezáltal a követelések lelketlen alkuszok kezébe kerülhettek, akik akár politikai nyomásgyakorlásra is felhasználhatták a honatyák szorult helyzetét, hiszen – Hortoványi merőben elméleti okoskodása szerint – a napidíjak felszabeditásáért cserébe akár bizonyos törvények megszavazását is kérhették. Éppen ezért ő is azt kérte, hogy kerüljenek ki a képviselői juttatások a végrehajtási törvény hatálya alól. Aggodalmát a többség azonban nem osztotta, így a képviselőház újfent elvetette az indítvány megtárgyalását.³⁵

Ugyanakkor sikeresebbnek bizonyult a kormánypárti Kemény János gróf, aki a képviselői illetmények rendezéséről szóló törvényjavaslat részletes vitájában indítványozta – megismételve az igazságügyi bizottság 1881-es álláspontját –, hogy az összeférhetlenségi törvényből vegyék ki azt a paragrafust, amely a képviselői illetmények három hónapnál hosszabb lefoglalását a képviselői mandátummal összeférhetetlennek nyilvánította. Indítványát csak röviden, a már jól ismert érvekkel (az uzsorások zaklatásával) magyarázta. Mivel javaslata már másnap, a bizottsági tárgyalás mellőzésével fogadtatott el, így ismét élhetünk a gyanúval, hogy valamilyen pártközi egyeztetés előzhette meg az indítványt.³⁶ 1893-tól kezdve tehát a lejárt adósságok többé már nem álltak a képviselői karrier útjában. A sietősen és nagy egyetértésben megszavazott törvénybe azonban hiba csúszott: a tartós és teljes fizetéseképtelenségbe került politikus sem vesztette volna el mandátumát. A vagyonukkal rosszul gazdálkodó képviselők előtt figyelmetlenül szélesre tárt törvényi kaput a képviselőház ezért Polónyi Géza javaslatára

³⁵ Hortoványi József 1892. június 24-i beszédét (77. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IV. Budapest, 1892. 325–328. Hortoványi beszédében nagyjából húsz képviselőt említ, akinek – tudomása szerint – abban a ciklusban már lefoglalták a honoráriumát.

³⁶ Kemény János 1893. március 3-án (172. ülés) ismertetett javaslatát lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IX. Budapest, 1893. 386–387. A végrehajtási törvény hatálya alól azonban nem vették ki a képviselői honoráriumot, hiába indítványozta ezt ismételen az ellenzék.

beljebb tette: a csődbe jutott képviselőknek 1895-től ismét le kellett mondaniuk (vö. 1895: 10. tc.).³⁷

Ha a képviselőházi vita után megnézzük a honatyák fizetésével kapcsolatos levéltári iratokat, akkor több ponton is árnyalni tudjuk a képviselőház nyilvánossága előtt elhangzott állításokat. A vita során kirajzolódott képtől eltérően, a – nem teljes körűen – fennmaradt dokumentumok szerint nemcsak az ellenzék, hanem a hallgatag kormánypárti többség számos tagját is komolyan érintette a három hónapnál hosszabb ideje lejárt tartozások ügye. A kimutatásokban előforduló nevek között legalább felerészben szabadelvű politikusokat találunk (2. táblázat).³⁸

Mint a következő (3.) táblázatból is kiolvasható, a kormánypárti honatyák közül különösen Tisza László, Esterházy Kálmán, Perényi Zsigmond és Várady Gábor adóssága volt számottevő. A miniszterelnök testvére, Tisza László talán az 1880-as évek elején kirobbant pénzügyi botrányok miatt kerülhetett bajba (adósságairól a kortársak feltűnően hallgattak), Esterházy gróf pedig erdélyi birtokaitól volt kénytelen „önhibáján kívül” megválni.³⁹ Perényi és Várady pénzügyeivel kapcsolatban számos iratot (például hitelezők panaszos leveleit, ügyvédek hivatalos felszólításait) őrzött meg a levéltár, amelyekből egy állandó és küzdelmes alkudozás képe bontakozik ki az adós és hitelezői, illetve a törvényi előírásokat kénytelen-kelletlen betartatni kívánó, de a tényleges összeférhetlenségi eljárás megindítását halogató házelnök között. A két honatya ügyében közös vonás még, hogy eladósodásuk részben annak tudható be, hogy saját

³⁷ Polónyi Géza 1893. március 8-i felszólalását (175. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. X. Budapest, 1893. 36–38.

³⁸ Az itt közölt táblázat forrása a képviselőház levéltárának elnöki iratai (MNL OL K 1), ám a névsor minden bizonnyal hiányos, mert a képviselőház hivatalai érezhetően igyekeztek szabadulni a lejárt adósságok nyilvántartásától, és meglehetősen elnézően kezelték a honatyák adósságügyeit (például halogatták az összeférhetlenségi bizottság értesítését a lejárt tartozásokról). A dátumok csupán azt jelzik, hogy a levéltári forrásokban mikor bukkantunk nyomára az adott ügynek, de nem feltétlenül utalnak az eladósodás kezdetére.

³⁹ MOSA József: *Hajh, Erdélyország. Vázlatok Erdély közelmúltjából*. Budapest, 1928. 98–99.

2. táblázat. Lejárt tartozásaik miatt összeférhetetlen helyzetbe jutott képviselők 1875 és 1893 között

Név	Dátum	Pártállás
Bartók Lajos	1892	függetlenségi (Ugron p.)
Beóthy Algernon	1891,1892	szabadelvű
Bernáth Dezső	1892	szabadelvű
Bokros Elek	1879	szabadelvű
Busbach Péter	1892	szabadelvű
Csanády Sándor	1880, 1883	függetlenségi
Csávolszky Lajos	1892	függetlenségi
Esterházy Kálmán gr.	1890–1893	szabadelvű
Gruber János	1885	független antiszemita
Hock János	1892	Nemzeti p.
Horváth Ádám	1892	függetlenségi
Horváth Gyula	1892	Nemzeti p.
Huszár Imre	1876	szabadelvű
Izakovits Milán	1891	szabadelvű
Justh Sándor	1879	egyesült ellenzéki
Lázár Árpád	1891	mérsékelt ellenzéki
Linder György	1892	Nemzeti p.
Maseg Lipót	1892	horvát képviselő
Matkovich Tivadar	1892	függetlenségi (Ugron p.)
Miklós Gyula ifj.	1892	szabadelvű
Pap Elek	1891	függetlenségi
Pap Lajos	1880	szabadelvű
Pázmándy Dénes	1892	függetlenségi
Perczel László	1880	szabadelvű
Perényi Zsigmond br.	1880, 1892	szabadelvű
Rezei Sylvius	1892	szabadelvű
Román Sándor	1885	szabadelvű
Sréter Alfréd	1892	szabadelvű
Szomjas József	1885	szabadelvű
Tisza László	1881, 1885, 1891	szabadelvű
Várady Gábor	1881, 1885	szabadelvű
Verhovay Gyula	1885	antiszemita
Vojkffy János gr.	1880	horvát képviselő
Zichy Hermann gr.	1892	függetlenségi

képviselőtársaik váltóiért vállaltak kezességet, illetve maguk nyújtottak kölcsönt politikustársaiknak (Perényi például Csáky Tivadarnak, Várady pedig Jókainak).⁴⁰ A szövevényes keresztbetartozásokban tehát sokkal többen voltak érintve, mint ahányan felbukkannak az alábbi táblázatban (3. táblázat).⁴¹

3. táblázat. Néhány képviselő lejárt tartozásai 1875 és 1893 között (forintban)

Név	Dátum	Lejárt adósság	Követelések száma (tétel)
Justh Sándor	1879	15 050	13
Pap Lajos	1880	4 539	7
Perczel László	1880	1 000	2
Perényi Zsigmond br.	1880	23 454	11
	1892	12 348	4
Csanády Sándor	1880	4 832	8
	1883	5 650	
Tisza László	1881	3 800	4
	1885	16 127	14
Gruber János	1885	1 300	7
Román Sándor	1885	3 350	3
Szomjas József	1885	3 098	4
Várady Gábor	1881	9 624	17
	1885	11 384	17
Verhovay Gyula	1885	7 993	3
Beöthy Algernon	1892	8 834	10
Matkovich Tivadar	1892	5 511	7
Sréter Alfréd	1892	10 300	
Esterházy Kálmán gr.	1893	10 334	

⁴⁰ Perényi tartozásairól bővebben CIEGER András: *Lónyay Menyhért (1822–1884)*. Századvég, Budapest, 2008. 496–497. Várady pénzügyi problémáiról lásd CIEGER András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarorszáján*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 93–94.

⁴¹ Az itt közölt adatok forrása ugyancsak a házelnöki iratok. A dokumentumok nagyobb része nem tartalmazta a tartozások összegét, ezért csak a táblázatban szereplő képviselők esetében tudtuk feltüntetni a lejárt adósságokat. Fontos hangsúlyozni, hogy az összegek nem feltétlenül tükrözték a honatyák valós anyagi helyzetét, csupán az irat keletkezésének időpontjában lejárt tartozásokat (Esterházy Kálmánról például tudjuk, hogy tartozásai az itt feltüntetettnek a többszörösére rúgtak).

Az ellenzéki padsorokban helyet foglalók közül Csanády Sándor neve fordul elő különösen sokszor a levéltári iratokban. Mikszáth szerint az egykor vagyonos képviselő elszegényedéséhez komolyan hozzájárult, hogy tekintélyes mennyiségű pénzt áldozott a 48-as függetlenségi program és pártja támogatására.⁴² A fennmaradt dokumentumokból kitűnik, hogy miközben Csanády 1861-től lényegében 1892-ben bekövetkezett haláláig képviselő volt, adósságai miatt honoráriumot 1879 augusztusa óta nem vehetett fel.⁴³ Ez utóbbi adat arra is rámutat, hogy a szigorú törvényi előírásokat valójában hosszú éveken át meg lehetett kerülni, mert a mandátumról való lemondás egyik félnek sem állt érdekében, a házelnök pedig talán a képviselőház nyugalmanak a fenntartása érdekében nem kívánt cselekedni. E gyakorlatnak lényegében a kisebb hitelezők látták a kárát. Zilahi Lajos nagyváradi lakos például elkeseredetten követelte Csanádyn 1019 forintját. A házelnöknek írt levelében sérelmezte, hogy az „uzsorások minden három hónapban visszaveszik a foglalás iránti kérvényeket, s midőn a következő három óra Csanádytól a kamatokat beszédtek, ismét újólág benyújtják kérvényüket, s így aztán egy részről Csanádynak nyújtanak három hónapra életet, másrészről veszendőbe menő tőkéjüknek legalább kamatját kisajtolják. Én, nagyméltóságú uram, nem vagyok a színfalak mögötti dolgokkal esmerős...” Elítélte ezt a Ház erkölcsi súlyát lealacsonyító gyakorlatot és kérte követelése teljesítését.⁴⁴

Hasonló hitelezői panaszokat Várady Gáborral kapcsolatban is olvashatunk. Kocsi Sándor („nem pénztözsér és nem uzsorás, hanem szolgai állású és szegény, de becsületes ember vagyok”)

⁴² MIKSZÁTH Kálmán: Meghalt Csanády bácsi. In: MKÖM CK. XXXI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 48–54. Lásd még *A Pallas Nagy Lexikonát*: „Pártja érdekében rendkívül sokat áldozott. Bő költekezése és számolni nemtudása vagyoni állását nagyon megrendítette és az »őreg szittyá«, ahogy hajthatatlan, nyakas magyarságáért hívták, a hajdani dúsgazdag földesúr, anyagi javakban szegényen, de közbecsülésben és szeretetben gazdagon halt meg.” (MKÖM CK. IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1893. 608.)

⁴³ Csanády Sándor levele a házelnöknek, Budapest, 1891. június 10. MNL OL K 1. 14. cs. 4602/891.

⁴⁴ Zilahi Lajos levele a házelnökhöz, 1883. április 4. MNL OL K 1. 9. cs. 2096/883.

például haladéktalanul kérte az összeférhetetlenségi eljárás megindítását a képviselő ellen, aki üres hitegetéseivel csak az időt húzza, ahelyett, hogy kifizetné 115 forintos tartozását.⁴⁵ Kuthy Mátyás veszprémi polgár pedig 1100 forintját várta egyre reménytelenebbül, mert megtudta, hogy Várady illetményei „már az én követelésemet megelőzőleg – notorice – közel 20 000 frt. erejéig lettek letiltva: kénytelen leszek belenyugodni abba, hogy magyar országgyűlési képviselőbe helyezett bizalmamban csalatkozva 1000 frtot meghaladó összeg erejéig károsodjam. De mint a közérdeket is szíven hordó honpolgár, nem nyugodhatom bele abba, hogy Várady Gábor úr, akinek képviselői napidijai és lakbérilletménye már évek óta letiltvák hitelezői rovására s az országos pénztár kárára, még tovább is viselje azon képviselői állást, amelynek magasztos hivatását a megkívánható függetlenség hiányában be amügy sem töltheti, s amelyre a törvény rendelkezésénél fogva már régóta sem nem jogosított, sem nem méltó.”⁴⁶

Sessler Samu budapesti úri szabó az általa készített ruhák árát igyekezett behajtani „az életművészet nagymestere”, Beöthy Algernon kormánypárti honatyán,⁴⁷ aki Váradyhoz hasonlóan ugyancsak Tisza Kálmán feltétlen hívének számított. „Tudom, hogy nem egyedül én vagyok kénytelen ily módon fellépni, hogy p.o. egy szegény levélhordó keservesen összekapartított pénzéhez nem képes jutni, sőt hogy a jelenihez hasonló kérvénye eddig eredménytelen volt. Talán ezen felhívásom igenis célhoz vezet” – írta elkeseredésében a Ház elnökének.⁴⁸

Igaz ugyan, hogy a fenti gyakorlat rossz fényt vetett a képviselőházra, ugyanakkor az iratok arról is tanúskodnak, hogy a politikusok zöme komoly erőfeszítéseket tett adóssága mérséklésére, még ha ezt nem is minden hitelező érzékelte. Mint ahogy

⁴⁵ Kocsi Sándor levele a házelnökhöz, 1883. március 28. MNL OL K 1. 9. cs. 2071/883.

⁴⁶ Kuthy Mátyás levele a házelnökhöz, 1889. október 25. MNL OL K 1. 13. cs. 2595/889.

⁴⁷ Beöthy Algernon („Aldzsi”) jellemzését lásd Hortsy Pál: *Régi magyar alakok*. Budapest, é. n. 95–99.

⁴⁸ Sessler Samu levele a házelnökhöz, 1891. november 28. előtt. MNL OL K 1. 14. cs. 5043/891.

a látszat ellenére az összeférhetetlenségi előírások sem voltak teljesen hatástalanok: akadtak olyan képviselők, akik még azelőtt lemondtak, mielőtt a hivatalos eljárás elindult volna velük szemben lejárt tartozásaik miatt (például Huszár Imre, Justh Sándor). És arra is találhatunk szomorú példákat, hogy a képviselők, adósságaik elől menekülve, inkább a halált választották (például Nyáry Pál, Vidacs János és feltehetően Bokros Elek is). Szerencsére azonban olyan honatyák is voltak, akik idejekorán felismerték a bajt, és még teljes eladósodásuk előtt feladták közéleti ambícióikat a kiszámíthatóbb és nyugodtabb megélhetés reményében. Sulyok Móric kormánypárti képviselő például így indokolta lemondását: „Az országgyűlési képviselői állással részemre összekötött idő és pénzbeli áldozatokat tovább is viselni képes nem lévén, ezen állásomról ezennel visszalépek”.⁴⁹

1893 után mindössze annyi változott, hogy az elfogadott törvény megszabadította a Ház elnökségét attól a terhes kötelestől, hogy a hitelezők és az ügyvédek panaszos vagy éppen a nehéz helyzetbe jutott képviselők haladékokat kérő leveleit olvassák, és kimutatásokat vezessenek az adósságok sorrendjéről. Ugyanakkor természetesen a politikusok eladósodása nem szűnt meg, így feltehetően jó néhányan továbbra is az államügyek helyett magánügyeik rendbetételével voltak kénytelenek foglalkozni. Az iratok között – igaz, kisebb számban – később is találhatunk a honatyák szorult anyagi helyzetére vonatkozó adatokat: 1904-ben például Benedek János függetlenségi (Kossuth párti) képviselő újabb 18 000 koronás hitelének fedezetéül honoráriumát ajánlotta fel egy pénzintézetnek, ám ezt a házelnöknek el kellett utasítania, mert már több bírói letiltás is terhelte illetményeit. Nagyon hasonlóan járt Bakó József református lelkész, szintén Kossuth párti politikus, aki arra kívánt felhatalmazást adni, hogy egy takarékpénztár négy éven keresztül 533 koronás összegeket vonhasson le a tiszteletdíjából.

⁴⁹ Sulyok Móric lemondó levele a házelnökhöz, 1868. május 24. MNL OL K 2. 22. cs. 3346/868.

Hamar kiderült azonban, hogy ez nem lehetséges, mert teljes illetménye bírói letiltás alatt állt.⁵⁰

Ugyanakkor az is előfordult, hogy egyes képviselők különböző okok miatt nem vették fel a nekik járó honoráriumot: egy 1896-os kimutatás szerint például Gyürky Ábrahám grófnak 6400, Bölöni Ödönnek 3200, Bobula Jánosnak 2122 koronája volt még a pénztárban. 1915-ben pedig ötvenhárom képviselő több mint 65 000 koronáját őrizte a pénztár.⁵¹

Hol vannak a honatyák?

A képviselői munkát érintő kritikákban igen hamar felbukkant a hiányzások ügye. 1868 elején például számos vármegye azért fordult felirattal a képviselőház elnökéhez, mert nehezményezte, hogy sok képviselő nem vesz részt az üléseken, sőt a fontos szavazásokon sem. Abaúj vármegye közönsége például így fogalmazott: „Midőn az országgyűlési teremnek üresen álló székein végignézzünk, midőn azon körülményre gondolunk, hogy képviselőink egy része a haza sorsára nézve eldöntő befolyással bíró tanácskozmányokból bármi okból is elvonul, keblünk aggódva szorul össze, mert nemcsak az illető választókerület, hanem a haza minden egyes polgára méltán várhatja meg azt, hogy a képviselő, ha minden kérdéshez okadatolva nem szól is, de annak eldöntésénél szavazatával nyilvánítsa választóinak akaratát, azért is mélyen tisztelt képviselőház alázatos kérelmünk oda irányul, méltóztassék ezen sajnos körülménynek elhárítása tekintetéből akként intézkedni, hogy jövőre a megválasztott képviselők a tanácskozmányoknál is, de különösen a szavazásoknál jelen lenni kötelességöknek ismerjék.”⁵² Bereg megye pedig úgy vélte, hogy ha már a népképviselési rendszer bevezetésekor az 1848-as áprilisi törvények eltörölték a várme-

⁵⁰ Honorárium-átruházási kérelmek, MNL OL K 2 B II. 6. 700. cs. No. 13. (Benedek János), No. 7. (Bakó József).

⁵¹ Fel nem vett képviselői honoráriumok ügyei, MNL OL K 2 B II. 6. 700. No. 7. (1896) és No. 24. (1915).

⁵² Abaúj vármegye közönsége a házelnökhöz, Kassa, 1868. február 17. MNL OL K 2 21. cs. 2144/868.

gyék követküldési és ellenőrzési jogosítványait, akkor a szabad mandátummal rendelkező képviselők legalább teljesítsék alkotmányos kötelességeiket. A megye szerint a hiányzások jelentős része abból fakad, hogy számos kormánypárti honatya egyben kormányzati megbízatást is vállalt, így nem ér rá eljárni az ülésekre, ezért kérték egy összeférhetetlenségi törvény megalkotását és a házsabályok megszigorítását.⁵³

A későbbi években a hiányzások ügye a képviselők tiszteletdíjával kapcsolódott össze. Rendszerint úgy merült fel a probléma az országgyűlés működését bíráló szövegekben, hogy vajon a honorárium mértéke arányban áll-e a képviselőknek a Ház munkájában eltöltött idejével. Az üres padosorokat látva ugyanis többen követelték a napidíjak megvonását az ülésektől indoklás nélkül távol maradó politikusoktól. 1874-ben a megyék ismét feliratok sokaságával tiltakoztak a képviselők ezen magatartása ellen, és az országgyűlés tekintélyének a lejáratódására figyelmeztettek. „Megrendül a hit a közmorál meg az emberiség iránt, ily körülmények között, midőn az erkölcsi felelőség súlya könnyű pehely, melyet elfúj a legcsekélyebb szellő, midőn a sajtó nyilvános felszólalása süjtő ítélete hatástalan marad, midőn a közvélemény szava a pusztában hangzik el, erkölcsi fegyverekkel többé harcolni szélmalommali harc volna, nincs többé más út, nincs alternatíva, csak egyedül az anyagiság kényszerhatalma” – így indokolta például Ugocsa közönsége, hogy miért kérik a napidíjak levonását.⁵⁴ Alsófehér vármegye a jelenség hátterében a közéleti kérdések iránt újabban mutatkozó általános közönyt sejtette, Szepes megye viszont egyfelől a forró nyár okozta fáradtsággal mentegette a politikusokat, másfelől úgy látta, hogy „némely képviselő urak bizonyos névszerinti szavazások alkalmával előálló szint vallástóli borzadalom” miatt maradnak távol az ország sorsa szempontjából fontos

⁵³ Bereg megye közönsége a házelnökhöz, Beregszász, 1868. március 9. MNL OL K 2 22. cs. 3182/868. Lásd még ugyanitt további megyék (például Trencsén, Krassó, Szabolcs, Arad) feliratait e tárgyban.

⁵⁴ Ugocsa és Szepes vármegye közönsége a házelnökhöz, 1874. november 4. MNL OL K 692. 1. cs. 22/874. Lásd még ugyanitt további megyék (például Sopron, Fehér, Hajdú kerületek, Torontál, Arad) feliratait e tárgyban.

ülésektől.⁵⁵ Ez utóbbi megjegyzés minden bizonnyal arra a belpolitikai helyzetre utalt, amikor a kormányzó Deák-párt bomlása idején a pártot megosztó kérdésekben (például választási törvény, adóemelés, önálló jegybank) kellett döntéseket hoznia a Háznak, ám a képviselők igyekeztek kibújni a pártfegyelem alól, és a közelgő választások előtt elkerülni a nyílt állásfoglalást a kényes ügyekben.

Az érezhetően egyre erősebb külső elvárásnak úgy próbált megfelelni a képviselőház, hogy lazított a honatyák jelenlétére vonatkozó előírásokon. Az 1848-as és 1861-es házszabályok még úgy rendelkeztek, hogy mind a tanácskozások, mind a szavazások idején az igazolt képviselők általános többségének a jelenléte szükséges, azaz kétszáz főt is meghaladó létszámot írtak elő. Az 1868-ban elfogadott új szabályozás viszont a tanácskozó- és határozatképesség határát csupán száz képviselő jelenlétéhez kötötte. Az 1875 májusában jóváhagyott házszabály pedig ezen is tovább lazítva a tanácskozóképességhez szükséges minimális létszámot negyven főre szállította le, azaz ettől kezdve elegendő volt a képviselők egytizedének a jelenléte az ülés folyamán. Törvények, határozatok elfogadásához továbbra is száz fő, tehát a képviselőház negyedének ottléte kellett.

Ugyanakkor már az 1868-as házszabály meghatározta a képviselők távollétének a nyilvántartását és szankcionálását. Tizenöt napig terjedő távollétet a házelnök engedélyezhetett, annál hosszabb idejű távolmaradáshoz viszont már a képviselőház döntésére volt szükség. A tizenöt napnál tovább hiányzóknak napidíjat távollétük idejére nem kaphattak. Ugyanúgy nem járt napidíj azon képviselők számára sem, akik névsorolvasás idején (ezt a Ház bármikor elrendelhetette) nem tartózkodtak az ülésteremben, és annak okát később sem tudták igazolni a házelnök előtt. Őket az elnök jegyzőkönyvi megrovásban is részesíthette. Határozatképtelenség esetén – különösen, ha emiatt az ülést el is kell napolni – a hiányzóknak névsorát fel kellett olvasni.⁵⁶

⁵⁵ Alsófehér vármegye felirata a házelnökhöz, 1874. október 1. MNL OL K 692. 1. cs. 21/874.

⁵⁶ A hiányzásokra, illetve a tanácskozó- és határozatképességre vonatkozó házszabályi helyek: 1848: 66.§; 1861: 82.§; 1868: 118, 139, 168,169 és 172.§;

A képviselők jelentős mértékű távolléte mögött természetesen sok ok húzódhatott meg. Láthattuk, a megyék esetenként a túl nagy meleggel, a belpolitikai válsaggal vagy éppen az ösz-szeférhetetlenségi törvény hiányával magyarázták a jelenséget. Maguk a képviselők is sokféleképp indokolták magatartásukat. Panaszkodtak a Sándor utcai épület rossz adottságaira (a fűledt levegőre, a rossz világításra), valamint saját egészségi állapotuk is gyakran szerepelt a szabadságkérelmekben: „Édes Dezső! Miután a képviselőházbóli hosszasb elmaradásom neked, vagy másnak is feltűnhetnék, kötelességemnek tartom neked jelenteni, hogy ennek oka makacs s kínos gyomorba-jom, mely ellen carlsbadi vizet kell innom minden reggel és orvosomnak azon utasítása, hogy jobban létemig a t. háznak jellemezhetlen légkörét kerüljem.”⁵⁷ Szintén gyakran bukkant fel az indokok között a földbirtok körüli teendőök ellátása, illetve a zilált magánviszonyok sürgős rendezésének a szüksége. Ez utóbbi esetek egy részének a háttérében az előző fejezetben tárgyalt eladósodás, illetve a fővárosi tartózkodás költségeinek a mérséklése állhatott.

A házelnökhöz intézett kérelmekben rendszerint két héttől két hónapig terjedő időszakok szerepeltek, amelyet az adott képviselő távol kívánt tölteni az országgyűlési munkától. Kéréseiket az elnök, illetve a képviselőház általában teljesítette is.⁵⁸ Még e körben is feltűnést keltett azonban Zichy Jenő gróf magatartása, aki huzamos képviselői pályája során hosszú hónapokra eltűnt, hogy ázsiai expedícióival felkutassa a magyarság őshazáját és vándorlásának az emlékeit. „Érzem jól, hogy nagy és merész a kérés, amellyel a t. házhoz fordulok, de tekintve a cél és az indítóokok hazafias voltát, merem reményleni, hogy a t. ház kérésemet nem fogja megtagadni [...] legyenek meggyőződve, hogy ott is a messze távolban kötelességemet teljesítendem mint igaz magyar honpolgár!” – így indokolta újabb, ezúttal egy-

1875: 131, 156, 188 és 191. §.

⁵⁷ Tisza László levele Bánffy Dezső házelnökhöz, 1893. május 15. K 2 313. cs. 3790/893.

⁵⁸ Az 1896/1901-es országgyűlés alatt a szabadságkérelmek száma 113 volt, az 1901/1905-ös ciklus folyamán, 1904 őszéig azonban már 218-ra futott fel ez a szám.

évnyi szabadságkérelmét 1898-ban. Ezt követően 1900 és 1901 folyamán több alkalommal kért hetekre eltávozási lehetőséget, hogy párizsi és londoni múzeumokban folytasson kutatásokat, 1906-ban pedig négyhónapnyi szabadságért folyamodott, mondván: „Orvosaim tanácsára kénytelen vagyok hosszabb időre Dél-Afrikába utazni.” Ez utóbbi kérése annyiban bizonyosan jogos volt, hogy Zichy még azon év decemberében elhunyt, Olaszországban.⁵⁹

Az igen változatos egyéni indokok mellett, a képviselők távollmaradásának a parlamenti politizálás jellegének a megváltozásából fakadó okai is voltak. Mint ahogy arról már a tiszteletdíjak kapcsán volt szó, az országgyűlés fokozatosan vitaparlamentből munkaparlamentté alakult át, legalábbis abban az értelemben, hogy a nagy elvi kérdések helyett a szakpolitikai ügyek kerültek előtérbe. A plenáris ülések helyett a tényleges törvényhozói munka egyre inkább a szakbizottságokban zajlott, jóllehet ügydöntő szerepük a dualizmus korában még nem alakult ki.⁶⁰ A képviselőház már egyre kevésbé magasztos eszméről, nemzeti sorskérdésekről vitatkozott, hanem például hosszú és egyhangú üléseken gazdasági jellegű törvényjavaslatok részletkérdéseivel volt elfoglalva. A képviselőházi munka meghosszabbodása és specializálódása (ideértve a bizottsági tárgyalásokat is) komoly próbára tette a honatyák türelmét. Ráadásul a házszabályok évtizedekig szinte semmilyen formában sem korlátozták a beszédek hosszát és a felszólalók számát. A tanácskozási képesség minimumát negyven főre leszállító házszabály-módosítás előadója maga is gyakorlati problémákkal indokolta a javaslatot: „ha egy rendszeres törvényjavaslat tárgyalatik négy-öt napon keresztül, amikor a szónokok hosszabb, kimerítőbb beszédet szoktak tartani: már akkor nem lehet azt kívánni, hogy éppen 100 tag hallgassa a beszédet és bárki az ülés fölfüggesztését is

⁵⁹ Zichy szabadságkérelmei megtalálhatók: MNL OL K 2 A VI. 3. 407. cs. Zichy személyéről és sokoldalú tevékenységéről bővebben: A „Zichy-expedíció”. Szerk. Bányai Balázs, Kovács Eleonóra. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2013.

⁶⁰ A parlamenti munka átalakulásáról és a szakbizottsági rendszer létrejöttéről a korszakban lásd Pesti Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 195–211.

kérhesse talán azért, mert csak 99 képviselő hallgatja. Hogy így esetek elő ne forduljanak, s hogy a képviselők akkor már, mikor a kérdést értik és a discussiot számos szónok által kimerítve látják, ne mehessenek ki a folyosóra, hogy talán egy szivarra gyűjtsanak”.⁶¹ A századfordulón Tisza István is kétségbe vonta, hogy a képviselők feladata az lenne, hogy állandóan meghallgassák egymást és a számukra érdektelen napirendi témákat: „Hiszen, t. ház, hol volt az valaha megírva, vagy hol fogták fel úgy a parlament tagjainak kötelességét, hogy azok kénytelenek legyenek mindenkinek minden tárgy felett mondott beszédeit végighallgatni, akár érdekli őket a tárgy, akár érdekli őket a szónok személye, akár nem. Hiszen, t. ház, én még Dante poklában sem olvastam azt az ítéletet semmiféle bűnösre nézve kimondva, hogy az arra legyen ítélve, hogy ide láncoltassék ezekhez a padokhoz, és mindent végighallgatni legyen kénytelen. Én azt hiszem, hogy parlamentáris kötelességünk igenis az, hogy a felmerült kérdésekkel komolyan foglalkozzunk, hogy szavazatunkat és felszólalásunkat megfontoljuk”.⁶²

A pártalapú politizálás kiépülésével egyébként sem az volt már a parlamenti viták elsődleges célja, hogy a képviselők felszólalásaikkal meggyőzzék egymást saját igazukról, hanem hogy bemutassák pártjuk álláspontját a képviselőház és a sajtó nyilvánossága előtt (legitimációs funkció). Az érdemi elvi vita a három évtizeden keresztül (1875 és 1905 között) hegemon helyzetben lévő kormánypárt számára nem volt különösebben fontos, ilyenre legfeljebb a párt belső válságai idején, a párthíveket megosztó kérdésekben került sor.

A parlamenti munka szakszerűsödése, illetve a kormánypárt döntő és tartós fölénye a képviselői szerepfelfogás átalakulását eredményezte. Egyrészt a hegemon pártstruktúra kialakulása következtében a parlamenti ellenzék lényegében súlytalanná vált, ami hosszabb távon a plenáris üléseken megnyilvánuló

⁶¹ Királyi Pál előadó 1875. május 21-i felszólalását (396. ülés) lásd *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XVII. Pest, 1875. 248.

⁶² Tisza István 1893. március 3-i felszólalását (171. ülés) lásd *Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. IX. Budapest, 1893. 384.

botránypolitizálás erősödéséhez, a törvényalkotás mind gyakoribb akadályozásához (obstrukcióhoz) vezetett, az opposíció ugyanis ily módon próbálta akaratát érvényesíteni. Másrészt a törvényhozás üzemszerű működése során a „hátsópados” kormánypárti képviselők (tehát azok, akik nem számítottak szakpolitikusnak, és a párt vezetői közé sem tartoztak) szerepe is lecsökkent. Lényegében csak a fontosabb szavazásokkor voltak nélkülözhetetlenek, ezért a parlamenti ülésektől mind gyakrabban és egyre növekvő számban maradtak távol. Jobb esetben csak a folyosón vagy a büfében beszélgettek, rosszabb esetben a városból kellett behívni őket, ha valamilyen váratlan helyzet állt elő.⁶³ Könnyen előfordulhatott ezért, hogy csak a szavazásra beszaladó kormánypárti politikusok az éppen napirenden lévő ügyekről nem is rendelkeztek kellő információval, csupán követték valamelyik alvezér (whip) jelzéseit, utasításait. Madarász József szélsőbal párti képviselő épp ezt a magatartást nehezményezte egyik felszólalásában, és elhatározta, hogy megleckézeti a többséget adó pártot. Ellenzéki társaival kivonult, hogy határozatképtelenséget idézzon elő, és így tiltakozzon: „bejöttek szavazni oly képviselők is, kik a tanácskozásban részt nem vettek, akik azt sem tudják miről van szó, és mert ezt többször és ma is tapasztaltam, és mert látom, hogy azok a csöngetés következtében bejött, de a tanácskozáson jelen nem volt képviselők, mi ellenünkben meg fogják adni a többséget: ekkor kötelességemmé éreztem, én, aki jelen szoktam lenni, nemcsak a szavazásokon, hanem a tanácskozásokon is, kimenni, azért, hogy konstatáltassék, hogy a képviselőháznak rendesen 100, 150, 200 vagy 299 tagja távol van”.⁶⁴

Nem véletlenül a különböző fegyelmi vétségeket (a tárgyalás megzavarását, a képviselői hiányzást stb.) szankcionáló paragrafusok száma nőtt legdinamikusabban a házszabályokban. Mikszáth karcolataiban többször szóvá tette, hogy a politikai-

⁶³ A kormánypárti képviselők sűrű hiányzásának másik oka az volt, hogy közülük többen kormányzati megbízást is teljesítettek (például kormánybiztosi tisztséget töltöttek be).

⁶⁴ Madarász József 1874. május 29-i felszólalását (247. ülés) lásd *Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. X. Pest, 1874. 314–315.

lag kevésbé izgalmas, de fontos szakkérdések tárgyalásakor a képviselők szinte kimenekültek az ülésteremből. A legérdeke-
sebb (tragikomikus) szituáció kétségkívül az lehetett, amikor
az egyik ellenzéki képviselő rá akart pirítani a kormánypárti
honatyákra, ezért a földművelésügyi tárca költségvetési vitája
során lefényképezte üres padsoraikat, s a fotókat szétesztotta
a Házban. Az író elmondása szerint másnap a kormánypártiak
váltak vissza, és ők is fényképen örökítették meg a távol lévő
ellenzékiek hűlt helyeit.⁶⁵

A fenti példákból is kitűnik, hogy a hiányzások ügye a kor-
mánypárt és az ellenzék csatározásának egyik kedvelt témá-
jává vált, ugyanis mindkét oldal egymást vádolta a parlamen-
ti munka elhanyagolásával, a törvényhozás akadályozásával.
Ezt illusztrálandó érdemes idéznünk a képviselőházi napló egy
részletét:

„Elnök: [A] ház minden oldalán helyet foglaló képviselők-
nek egyaránt kötelessége, hogy az üléseket legalább abban a
számban látogassák, hogy az ülések a napirend tárgyalására
kitűzött időben pontosan megnyithatók legyenek. [...] A legszi-
gorúbb és teljes pártatlansággal megjegyzem, hogy most már
háromnegyed órával elmúlt a napirend tárgyalására kitűzött
idő és a nagy részvétlenség folytán nem voltam abban a hely-
zetben, hogy az ülést megnyithassam. Konstatálom, hogy ez a
költségvetés tárgyalásának harmadik napján történik. [...]

Lovászy Márton: Hát mi, az ellenzék tartsuk fenn a határo-
zatképességet? Önöknek sokkal inkább kötelességük!

Br. Podmaniczky Endre: Az ellenzéknek épp annyira köte-
lessége!

Lovászy Márton: Itt vagyunk abban az arányban, mint önök!

Elnök: Csendet kérek! Méltóztassanak abba belenyugodni,
hogy kötelesség tekintetében nincs ellenzék és nincs többség,
hanem képviselők vannak.”⁶⁶

⁶⁵ MIKSZÁTH Kálmán: Illusztrált polémiák. In: MKÖM CK. XXXII. S. a. r. GARAI Judit és REJTŐ István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 85–87.

⁶⁶ Az 1911. november 14-i 288. ülés ezen részletét lásd *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XII. Budapest, 1911. 189. (Az ülést Návay Lajos vezette.)

Hiába volt azonban elvi szinten igaza a házelnöknek az egyenlő jogokkal és kötelességekkel bíró képviselőket illetően, a parlamenti élet a mindennapokban eltérő logika szerint üzemelt. A képviselőház működési rendjének fenntartása, a tanácskozási és határozatképesség biztosítása a kormánypárt számára volt fontos, hiszen azt az oldalt terhelte a kormányzás felelőssége. Ennek burkolt beismerését jelentette a házszabályok vonatkozó rendelkezéseinek folyamatos lazítása. A korszak utolsó, 1913-ban elfogadott házszabálya már nem is szabott alsó létszámkorlátot a tanácskozás lefolytatásának, a határozathozatalhoz pedig immár elegendő volt hatvan honatyja jelenléte is. Ha azonban szavazáskor ennyi képviselő sem tartózkodott a teremben, akkor az elnök akár egy órára is felfüggeszthette az ülést (ennyi ideje volt tehát a kormánypártnak a többség helyreállítására). Névsorolvasás esetén az igazolatlanul távol lévő honatyák tiszteletdíjából naponta húsz koronát le kellett vonni addig, amíg újra nem vettek részt a képviselőház munkájában.⁶⁷

Az ellenzék viszont – szimbolikus és gyakorlati fontossága miatt egyaránt – az ülésezések akadályozásában, lassításában talált eszközt saját erejének megmutatására és a kormánypárti hegemonia kikezdésére. Ebben a küzdelemben – a nyílt obstrukció mellett – a hiányzások miatt kezdeményezett létszámlenőrzések, névsorolvasások és egyéb ügyrendi viták jelentettek gyakori harci fegyvert.

A hiányzásokat tekintve különösen az ülések kezdete, illetve a tanácskozások utolsó szakasza okozott kellemetlen perceket, sőt félórákat a ház elnökségének. A rendszerint 10 órakor kezdődő ülésekre a honatyák igen gyakran csak nagy késéssel gyűltek össze kellő számban, az általában 14 óráig tartó ülés bezárását pedig már sokuk nem várta ki türelemmel. Ebből viszont az következett, hogy a tanácskozás elején az előző napi ülés jegyzőkönyvének a hitelesítése, valamint az ülés vége felé sorra kerülő képviselő beszédjének esetleges elhalasztása feletti határozathozatal könnyen megghiúsulhatott. Gyakran alakult ki hasonló helyzet az egymás után sorozatban tárgyalt, határozathozatal

⁶⁷ Vonatkozó házszabályi helyek: 1913: 220., 257., 258. és 260. §.

igénylő interpellációk és a mentelmi ügyek kapcsán is. Mindez azonban csak akkor okozott tényleges fennakadást a képviselőház munkájában, ha egy (ellenzéki) képviselő kérte az ülés elnökétől a tanácskozásképeség vagy a határozatképeség megállapítását. Ha ugyanis a kormánypárt és ellenzéke között éppen konszenzus uralkodott a Ház nyugodt működésének fenntartását illetően, akkor a teremben helyet foglaló minden politikai erő (és az elnökség) szemet hunyt a hiányzások fölött. Mikszáth Kálmán karcolataiban feljegyzett több olyan ülést, amikor maga számolta össze az újságírói karzatról a csekély számban jelen lévő képviselőket.⁶⁸ Az ülés azonban zavartalanul lefolyt, mert a tanácskozásképeség ügyében semelyik képviselő sem emelt kifogást. Valójában ugyanis az ülések folyamán meglehetősen ritkán volt lehetséges a kellő létszámot órákon keresztül biztosítani.

A határozat- és tanácskozásképtelenség megállapításának a kezdeményezése tehát mindenekelőtt ellenzéki fegyver volt, de természetesen időnként erre maga az elnök is rákényszerült, ha például név szerinti szavazásnál kiderült a valós létszám. A képviselőházi naplók mutatói segítségével igyekeztünk összegyűjteni azokat az üléseket, amelyekben sor került a jelen lévő honatyák összeszámolására (4. táblázat).⁶⁹

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az itt közölt táblázat első sorban nem a képviselői munkafegyelem változásait jelzi, hanem a képviselőház zökkenőmentes működéséhez nélkülözhetetlen konszenzus erejét mutatja. Jól látható, hogy a politikai erők közötti parlamenti együttműködés a századfordulón (az 1896/1901-es ciklusban) gyengült meg látványosan, és az 1901-ben kezdődő országgyűlési ciklus politikai harcai során lehetetlenült el (az obstrukció egyik eszköze lett a létszámmellenőrzés). Érdekes megfigyelni, hogy az ellenzék kormányra jutása idején, 1906 és 1910

⁶⁸ Lásd például Mikszáth tudósítását az 1883. január 11-i ülésről: A T. Házból. In: MKÖM CK. XV. S. a. r. REJTO István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 57–60.

⁶⁹ Ha a képviselők megszámlálása végül a szükséges létszám meglétét alapította meg, akkor sikertelennek minősítettük az ellenzék akcióját, ha azonban az elnök hosszabb-rövidebb ideig szünetet volt kénytelen elrendelni, vagy névsort olvastatott, esetleg el kellett napolnia a tanácskozást, akkor azt az ülést az első oszlopban tüntettük fel.

4. táblázat. Határozat- vagy tanácskozásképtelenség megállapítására irányuló kezdeményezések

Ciklus	Határozat- vagy tanácskozás-képtelenség	Sikertelen ellenzéki akció	Ülések száma összesen
1865/68	1	0	1
1869/72	3	6	9
1872/75	4	3	7
1875/78	1	0	1
1878/81	8	6	14
1881/84	6	7	13
1884/87	5	7	12
1887/92	4	10	14
1892/96	5	4	9
1896/01	16	9	25
1901/05	22	20	42
1905	–	–	–
1906/10	18	6	24
1910/18	11	13	24

között sem szűnt meg a probléma: lényegében saját fegyverük áldozatai lettek, ekkor ugyanis a nemzetiségi honatyák, illetve a ciklus vége felé az ellentétektől szabdalt kormánykoalíció egyes elégedetlen képviselői éltek a létszámmellenőrzés házszabályi eszközével. Adataink szerint ugyancsak erre a ciklusra esik a negatív létszámrekord: egy interpellációkat tárgyaló ülésen a jegyzők csupán huszonkilenc honatyát számoltak össze, ami a megválasztott képviselőknek mindössze 7%-át jelentette.⁷⁰ Még mindig ennél az országgyűlésnél maradván, 1909-ben maratoni hosszúságú ülést kellett tartani, mert az indítványok és mentelmi ügyek tárgyalása során csak este fél nyolcra sikerült feltornászni a honatyák létszámát hatvanról száznegyre, így végül az ülés a megnyitása után kilenc órával fejeződött be.⁷¹

⁷⁰ Lásd az 1907. október 30-i, 206. ülés létszámmellenőrzését *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XIII. Budapest, 1907. 115.

⁷¹ Lásd az 1909. október 9-i, 458. ülés naplóját: *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XXV. Budapest, 1909. 417–423.

A tanácskozó- és határozatképesség ellenőrzését – mint arról már volt szó – döntően az ellenzék kezdeményezte. A századfordulón viszonylag gyakran élt ezzel az eszközzel Kubik Béla, Lengyel Zoltán és Polónyi Géza is. Utóbbi például úgy kívánt tiltakozni az ellen, hogy a kormánypárti többség nem biztosított helyet a pártokon kívüli (ellenzéki) képviselőknek a delegációban, hogy az egyik ülés végén számlálást kért az elnöktől.⁷² Hamar kiderült, hogy az 1912. évi költségvetés részletes vitáján csupán negyvenhárom képviselő volt jelen, azaz a gyakorlatban maguk a kormánypárti honatyák sem támogatták a nem sokkal korábban bevezetett egy órával hosszabb ülésezést. Az elnöklő Návay Lajos azonban, megelégtelve a sorozatos ellenzéki akciókat, csak öt-öt percre rendelt el szünetet. Célja ezzel nyilvánvalóan nem az volt, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt kellő számú képviselő gyűlhessen össze, sokkal inkább Polónyinak és társainak a kifárasztása, hiszen az ellenzéki honatyának végig az ülésteremben kellett maradnia, és ötpercenként arról nyilatkoznia, hogy kéri-e a jelenlévők megszámlolását. Polónyi állta a sarat: három órán keresztül felelgetett az elnöknek, amíg este hat órára össze nem jött a határozatképes többség.⁷³

Kétségtelen azonban, hogy a képviselők jelenléte felett a legszigorúbban Csanády Sándor függetlenségi képviselő őrködött: ellenzéki társainál messze többször kezdeményezett ugyanis létszámellenőrzést az 1880-as évek folyamán. A fennmaradt források tanúsága szerint őt még nem a századfordulós politizálásra jellemző botránnykeltés szándéka vezette, hanem az az elvi álláspont, hogy mindenki teljesítse képviselői hivatásából fakadó kötelességeit. Pontosságáért a „ház órája”-nak is nevezték, ezt azonban másoktól is meg akarta követelni. Rendszerint az elsők között érkezett az ülésterembe, és az utolsók között hagyta el azt. Igaz, Mikszáth szerint, többször elbóbiskolt az unalmas beszédek alatt. „Jólelkű, becsületes, naiv ember volt

⁷² A megleckéztetett többség. *Pesti Napló*, 1911. december 20. 301. sz. 3–5.

⁷³ Lásd az 1911. december 19-i 317. ülésen történeteket: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XIII. Budapest, 1912. 441–446.

az öreg, aki már sehogy sem illett a mi parlamentünkbe az ódonága miatt” – írta róla Mikszáth.⁷⁴

A fenti táblázat is jelzi, hogy a létszámenőrzés kétélű fegyver volt az ellenzék kezében. Egyrészt az esetek jelentős hányadában sikertelenül végződtek az akciók (igaz, ilyenkor is megakadt átmenetileg az üléselés), így azok inkább az ellenzék látzattervekenységére, zavarkeltő magatartására világítottak rá. Másrészt a karzatok közönsége, a sajtótudósítások olvasói és végső soron a választók számára többször világossá válhatott a névsorolvasásokból, illetve a kormánypárti bekiabálásokból, hogy az ellenzékiek zöme sem tartózkodott az ülésteremben. Minden bizonnyal ezzel áll összefüggésben, hogy egy idő után már az ellenzék sem ragaszkodott a hiányzó névsorának felolvasásához, hanem megelégedett a létszám megállapításával. Továbbá, bár a házszabályok lehetőséget adtak rá, a Ház rendszerint nem sújtotta napidíjlevonással (a honorárium csökkenésével) az igazolatlanul távol lévő honatyákat. Feltehetően azért nem, mert a kiszámíthatatlan időpontban bekövetkező (egy-egy ellenzéki képviselő szeszélyétől függő) létszámenőrzéseknek bárki áldozatául eshetett, csak a szerencsén múlt, hogy ki üszta meg, és kit kaptak rajta a hiányzáson.

A dualizmus kori képviselőház működésének utolsó éveire azonban ez az ellenzéki akcióforma látványosan visszaszorult. Tisza István házelnökké választása, valamint a házszabályok szigorítása következtében lényegében megszűntek a létszámenőrzések (1912 és 1918 között mindössze négy esetre bukkanunk). Ez természetesen nem azt jelentette, hogy ettől kezdve a karzatok közönsége zsúfolt képviselőházi padosorokkal találkozhatott, csupán az ellenzék lett szegényebb egy fegyverrel. Ezzel egy időben azonban a képviselői hiányzásoknak kialakult egy új (kényszerű) formája. A házszabályok értelmében ugyanis a rendbontó ellenzéki honatyákat a Ház hosszabb-rövidebb időszakra kizárhatta az ülésekről. Tisza István erélyes házelnöki fellépése következtében 1912 májusa és 1914 áprilisa között,

⁷⁴ MIKSZÁTH Kálmán: Meghalt Csanády bácsi. In: MKÖM CK. XXXI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 48–54.

a 148 ülés során kizárásra ítélték száma elérte az 1784 főt.⁷⁵ Ráadásul az ily módon megbüntetett képviselők tiszteletdíjából a kizárás időtartamára naponta húsz koronát levontak.⁷⁶

Tanulságok

Reméljük, tanulmányunkkal sikerült bebizonyítanunk, hogy a képviselői fizetésekről évtizedeken át tartó vita a politika világának 19. század második felére jellemző átalakulását érintő számos elvi kérdést is a felszínre hozott. A honoráriumok kapcsán a nyilvánosság előtt rendszerint csak a képviselők gazdagodásáról esett szó, amely jelenség valóságalapját fenti elemzésünk sem kívánja kétségbe vonni. A képviselői állásból ugyanis a napidíjakon túl további járulékos hasznok is származhattak (például kapcsolati tőke, társadalmi presztízs), amelyek – több korabeli forrás tanúsága szerint – messze túlhaladhattak a tiszteletdíjak mértékét, és kellő vonzerőt jelentettek ahhoz, hogy időről időre embereket tereljenek a politikusi pályára. Ugyanakkor az elejtett mondatokból és a fennmaradt levéltári forrásokból az is kiderült, hogy folyamatosan volt egy csoportja a képviselőknek, amely komoly anyagi gondokkal küzdött, a honatyák egy ennél szélesebb köre számára pedig egyre inkább fő megélhetési forrásnak számított a képviselői keresmény. Mint ahogy arra is láthattunk példákat, hogy a törvényekben, házszabályokban rögzített normákat miként írta felül a gyakorlat a képviselőház mindennapjaiban (például a napidíjakat sok esetben előre folyósították, a retorziók pedig rendre elmaradtak a hiányzások és az adósságok miatt).

A parlamenti felszólalások azonban arra is rávilágítottak, hogy a politikusi hivatásról, a képviselői munka jellegéről eltérő, időnként ütköző elképzelések éltek a honatyák fejében, hiszen

⁷⁵ A kizártak száma azért haladhatja meg a képviselőház összlétszámát, mert egy képviselőt többször is kizárhattak a jelzett időszakban.

⁷⁶ Lásd az 1913 tavaszától hatályos házszabályok 251. és 254. paragrafusát. A hiányzásokkal kapcsolatban kialakult országgyűlési gyakorlatok a Horthy-korban is tovább éltek, lásd PÜSKI Levente: i. m. 122–136.

e foglalatosságot ki-ki egyéni élethelyzete szerint értékelte. A vélekedések azonban azért is különbözhetnek egymástól, mert maga a politika működése is átalakulóban volt a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve. A pártelvű politizálás kiépülése és a lassú demokratizálódás Európa-szerte alapvetően alakította át a politikai életet és benne a képviselői szerepfelfogást.⁷⁷ A dualizmus kori magyar belpolitika – több tényező miatt – ennek a modernizációs folyamatnak csupán csak a kezdeti fázisánál tartott. Mégis úgy véljük, hogy a változás iránya már ekkor is jól kivehető: a politikusi munka a magyar parlamentben is üzemszerűbbé vált, és ezzel egy időben a képviselői tevékenység egyre inkább kiterjedt a képviselőház falain túlra is: a választójog kiszélesítése nélkül is nőtt a honatyák függése választókerülettüktől. Érkövi Sándor 1897-ben megjelent röpiratában mindezt így látta: „A szegény képviselő azt sem tudja, hol áll a feje. Első szolgája ő a kerületnek. Ideje nagy része levelek olvasásában, levelek írásában, miniszterekhez, hivatalokhoz való lőtás-futásban telik el. [...] A kerületnek kaparintsunk gimnáziumot, kaszárnnyát, törvényszéket, vasutat, adóelengedést, szénkéneget, amerikai szőlőtelepet és okos nézésű, kedves tenyészállatokat. Vagy legalább is szorítsunk ki néhány kinevezést. [...] Nem az a honatya többé, aki az országot szolgálja, hanem ágens, aki állását gyakran értékesíti a maga választói számára.”⁷⁸

Az imént jelzett két jelenség kihatott a politikusok időbeosztására is. A parlament rutinszerű, olajozott működése kevésbé követelte meg a plenáris üléseken való állandó részvételt, helyette a zárt ajtók mögött zajló bizottsági ülésezések szerepe nőtt meg, miközben a honatyák növekvő időt töltöttek a Házon kívül is politikai ügyek intézésével (és persze saját pénzügyeik rendezésével). Mindez a politikai élet ritmusának, illetve a politikusi munkavégzés idejének a lassú megváltozásához vezetett. A képviselők közötti vita világosan utal e folyamat el-

⁷⁷ Ehhez a kérdéshez lásd például Kari PALONEN: *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete*. L'Harmattan, Budapest, 2009; Michael RUSH: *The Role of the Member of Parliament Since 1868: From Gentlemen to Players*. Oxford UP, Oxford, 2001.

⁷⁸ ÉRKÖVI Sándor: *A képviselői állás mint agentúra*. Budapest, 1897. 14–16.

indulására, ám a honatyák időbeosztásával kapcsolatos eltérő álláspontok az egyéni élethelyzettől, a politikai életben betöltött pozíciótól vagy éppen az adott politikus habitusától egyaránt függhettek. Ugyanakkor a politikai intézmények hatékonyabb működtetésére irányuló kísérletek elé a „régí vágású” politizálás szokásrendszere még hosszabb-rövidebb ideig akadályokat gördített: „10 óráig, amikor az ülések ma kezdődnek, a képviselők nagy része nem végezheti el azon mindennapi apróbb teendőit, amelyeket részint életrendje, részint családjá, részint kerülete érdekében naponként végeznie kell. Ez okból az ülések kezdetén senki, vagy nagyon kevesen jelennek meg, úgyhogy az elnöki bejelentések és az első szónok beszédje csaknem üres falak mellett hangzik el. Ugyanúgy van az ülések vége is. Az ülés 10 órakor kezdődvén még senki sincs abban a helyzetben, hogy otthon villásreggelit vehessen magához, hanem az étkezést az ülés végére hagyja, mi okból 1-2 órakor már, kivéve ha elsőrendű szónok beszél, általános nyugtalanság és türelmetlenség vesz erőt a Házon, és sokan az ülés bezárása előtt eltávoznak”.⁷⁹ Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a politikusi hivatás professzionalizációja – speciális jellemzői miatt – más szakmákhoz képest sosem vállhatott befejezetté, annak normáiról napjainkig meglehetősen élénk viták folynak, így érthető, hogy a dualizmus korában miért került elő újra és újra a felszólalásokban, hogy a képviselői hivatás vajon kenyérkereseti pálya-e vagy a hazáért hozott nemes áldozatvállalás.

Végül a képviselői hiányzások okai után kutatva egyaránt rámutathattunk a parlamenti politizálás üzemszerűvé válásának más országokban is tapasztalt folyamatára, de a magyar parlamentarizmusnak a kiegyezései közjogi rendszer reformképtelenségéből fakadó, Európában egyedülállóan mély válságára is.

⁷⁹ Bánffy Dezső házelnök levele a pártelnökökhöz, 1893. január [nap nélkül]. MNL OL K 1. 16. d. 2022/893. Fontos hangsúlyozni – mint ahogy azt a képviselőház munkarendjéről szóló összefoglaló is megette –, hogy a munkaidő és a munkafegyelem be nem tartása általános korjelenség is volt. A hivatalnoki munkaidő formálódásáról lásd GYÁNI Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940.* Új Mandátum, Budapest, 1998. 58.